Важливо повернути до «Українського правопису» питомі найвиразніші національні особливості, зневажені в епоху тоталітаризму. Крім того, необхідно прогнозувати й окреслювати новітні тенденції, зокрема й у галузі граматики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова ; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

2. Звіт про громадське обговорення проекту Українського правопису в новій редакції [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – К. : МОН, 2018. – 41 с. – Режим доступу : https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/12/07 /pro-gromadske-obgovorennya.pdf – Заголовок з екрана.

3. Німчук В. В. Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст.ст. / В. В. Німчук. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. – 116 с.

4. Орфоепічний словник / укладач М. І. Погрібний. – К. : Радянська школа, 1984. – 629 с.

5. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : В чотирьох томах / НАН України, Ін-т української мови. – К. : Наукова думка, 1996–1997.

6. Словник труднощів української мови / Д. Г. Гринчишин, А. О. Капелюшний, О. М. Пазяк та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. Радянська школа, 1989. – 336 с.

7. Український правопис [Електронний ресурс] : проект (для обговорення) / підготувала робоча група Української національної комісії з питань правопису. – К., 2018. – 216 с. – Режим доступу : https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/08/22/UkrainianSpelling.pdf – Заголовок з екрана.

REFERENCES

1. Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of the Modern Ukrainian Language. Morphology] (2017). Kyiv: Vydavnychyi Dim Dmytra Burago.

2. Zvit pro hromadske obhovorennia proektu Ukrainskoho pravopysu v novii redaktsii [The report of the public consideration of the project of the Ukrainian Orthography in the new version] (2018). Kyiv: MON.

3. Nimchuk, V. V. (2002) Problemy ukrainskoho pravopysu XX – pochatku XXI st.st. [The problems of the Ukrainian orthography of the XX and the beginning of the XXI centuries]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet, informatsiino-vydavnychyi viddil.

4. Orfoepichnyi slovnyk [Orthoepic Dictionary] (1984). Kyiv: Radianska shkola.

5. Slovar ukrainskoi movy [Ukrainian Dictionary] (1996–1997). Kyiv: Naukova dumka.

6. Slovnyk trudnoshchiv ukrainskoi movy [The Dictionary of the Ukrainian language difficulties] (1989). Kyiv: Radianska shkola.

7. Ukrainskyi pravopys: proekt (dlia obhovorennia) [The Ukrainian Orthography: the project for consideration] (2018). Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ковтюх – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: фонетика, орфоепія, ономастика, граматика, морфологічна парадигматика сучасної української мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Svitlana Kovtiukh – Philology PhD, professor, the head of the Ukrainian language department of the Central Ukrainian state pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko.

Scientific interests: phonetics, orthoepy, onomastics, grammar, morphological paradigmatics of the modern Ukrainian language.

УДК 811.161.2'373.611

МОРФОНОЛОГІЧНІ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ ОСНОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Інна ДЕМЕШКО (Кропивницький, Україна)

e-mail: demeshkoim@gmail.com

ДЕМЕШКО Інна. МОРФОНОЛОГІЧНІ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЄСЛІВНИХ ОСНОВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розроблено морфонологічні класифікації дієслівних основ у сучасній українській мові. Визначено морфонологічні правила, виділено 6 структурних типів дієслівних основ у словотвірних гніздах з вершинним дієсловом. Установлено, що дієслівні основи класифікуються за 13 структурними типами. Виявлено, що фонемна характеристика структурних типів має певні відмінності в інвентарі фонем, а також в можливостях комбінаторики фонем. У препозиції кінцевої приголосної фіналі дієслівної основи можуть реалізуватися всі голосні і 18 приголосних фонем. Морфонологічна маркованість словотвірних гнізд залежить від їхнього словотвірного потенціалу.

Ключові слова: словотвірна морфонологія, девербатив, словотвірне гніздо, морфонологічні операції, морфонологічна структура дієслівних основ.

DEMESHKO Inna. MORPHONOLOGICAL CLASSIFICATIONS OF VERBAL BASE IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The article describes the morphological classification of verbal base morphemes in modern Ukrainian language. The morphonological rules are defined, 6 structural types of verbal base morphemes in word-forming units with apical verbative are singled out. Verbal base morphemes are classified into 13 structural types. The phonemic characteristic of structural types has certain differences in the inventory of phonemes as well as in the possibilities of phonemes combinatorics. In preposition of the final consonant of the verbal base morpheme all vowels and 18 consonant phonemes can be realized. The morphonological marking of word-forming units depends on their word-forming potential. The analysis of the root structure of the verbal base morphemes and formant allowed determining the basic morphological rules. The study of word-forming units with apical verbatives allowed to distinguish 6 structural types of verbal base morphemes – closed root (CVC), closed undiluted suffixal verbal base morphemes open to the root, open emphylated suffixal verbal base morphemes, constricted root verbal base morphemes, constricted suffixal verbal base morphemes. Morphological transformations inform about the formal properties of morphs combined in the derivation act, the peculiarities of the contact, the accentual possibilities of word-forming tools, the differentiation of common words from the specific and borrowed words of the corresponding grammatical class. The conducted research makes it possible to find out and predict morphological operations and to establish transformations of deverbatives, to predict the morphological structure of derivatives of word-forming units with apical verbative during the new words forming. The study of the peculiarities of the morphological adaptation of deverbatives in modern Ukrainian language makes it possible to study the mechanism of modification of the base morpheme, morphological properties of the majority of formants which cause morphonological modifications of the motivator. Elemental verbs that undergo changes under the influence of the initiator of the formant point to possible morphonological changes. The morphonological marking of word-forming units depends on their word- forming potential.

Key words: word-forming morphonology, deverbative, word-forming unit, morphonological operations, morphonological structure of verbal base morphemes.

Постановка проблеми. Опис словотвірної морфонології девербативів сучасної української мови з огляду на її функційний характер, також динамічні процеси в мові, зрушення, що відбулися в її корпусі протягом останнього часу, дає вагомі підстави визначення нових класифікаційних принципів морфонологічного аналізу девербативів. Провідним для розвитку словотвірної морфонології новітніх часів є розширення її інтересів за рахунок завдань, пов'язаних з дослідженням морфонології словотвірної парадигми і словотвірного гнізда. Зазначимо, що в українській мові, незважаючи на численні праці з морфонології, й досі потребує подальшого опрацювання й уніфікації термінологія і проблеми морфонологічного аналізу похідних.

Мета статті – запропонувати морфонологічну класифікацію дієслівних основ у сучасній українській мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) розробити морфонологічні класифікації дієслівних основ в українській мові; 2) установити структурні типи дієслівних основ; 3) визначити морфонологічні правила при творенні девербативів.

Матеріалом для дослідження послугували 2 022 самостійно укладених словотвірних гнізд з вершинним дієсловом із використанням тлумачних, діалектних, словотвірних, морфемних, етимологічних словників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На початку XXI ст. з'являються праці, присвячені дослідженню морфонологічних процесів у словозміні та словотворі староукраїнської мови другої половини XVI–XVIII ст. (Н.П. Русаченко), дериваційної морфонології російських говорів (О.Г. Антипов), типологічному аналізу морфонології неспоріднених мов (старогрецької, латинської, германських мов) (Н.І. Даниліна). Відповідним чином значно зріс інтерес морфонологів до опису мовних систем і їхніх фрагментів (О.М. Вольф, О.В. Кукушкіна, Д.Б. Очирова, В. Піреллі, М.А. Рибаков, І.М. Рябов, В.Ф. Сухопар, М.М. Шабанов, та ін.). Водночас питання словотвірної морфонології віддієслівних дериватів в українській мові залишається відкритим. Це зумовлює актуальність дослідження словотвірної морфонології девербативів у синхронному аспекті з елементами етимологічного аналізу з метою вивчення особливостей морфонологічних трансформацій словотвірних гнізд з вершинними дієсловами (нечленованими і членованими, питомими і запозиченими). Словотвірне гніздо (СГ) стало предметом дериватологічних студій В.О. Горпинича, В.В. Ґрещука, О.А.Земської, Є.А. Карпіловської, Л.І. Коржик, В.В. Лопатіна, О.Д. Микитин, Г.М. Потапової, Г.В. Пристай, О.М. Тихонова, І.С. Улуханова, М.Ю. Федурко та ін. СГ унаочнює словопороджувальну активність твірного слова, дає можливість сумістити перспективний підхід із ретроспективним, забезпечуючи цим повний опис словотвірних процесів.

На сучасному етапі розвитку українського словотвору досить гостро постає проблема класифікації дієслівних основ української мови, що сприяє морфонологічній кваліфікації девербативів, установленню морфонологічних типів, класів, морфонологічних моделей, визначенню й прогнозуванню словотворчих засобів, що визначають морфонологічну специфіку словотірних гнізд із вершинними дієсловами.

Виклад основного матеріалу. Морфонологічні чергування завжди привертали увагу лінгвістів. В. Г. Чурганова зазначала, що «відповідна проблематика розроблялася в давньоіндійській граматиці, у семітській граматичній традиції, та особливо детально, в індоєвропейській порівняльній граматиці» [3, с. 5]. Словотвірна морфонологія як окрема наукова дисципліна, що вивчає чергування в синхронії, виникла порівняно недавно. Щоб виділити морфонологічні чергування (альтернації) в окремий предмет синхронного дослідження, необхідно розрізняти фонетичні, морфонологічні та історичні чергування фонем.

Новітні наукові спроби спрямовані на визначення морфонологічних класифікацій дієслівних основ у сучасній українській мові.Морфонологічна парадигматика описується за допомогою морфонологічних варіантів, які можуть належати до різних типів. Морфонологічні варіанти певної мовної одиниці (твірної основи або форманта) належать до різних типів чергування [1].

О.В. Кукушкіна зазначає, що морфонологічне варіювання відрізняється від інших типів формального внутрішньолексемного варіювання тим, що чергуються не варіанти вимови однієї фонеми (фонетичні варіанти), не стилістичні варіанти вимови одного слова (лексико-фонетичні варіанти), не варіанти написання (морфо-орфографічні варіанти), а варіанти особливого типу – варіанти значущих частин слова (їхні морфемні аналоги), зумовлені властивостями цих частин і властивостями складової одиниці, у яку вони входять [2, с. 13]. Саме ці властивості створюють передумови для особливої позиції – морфонологічної, яка складніша за фонетичну, оскільки на неї має вплив семантики. На неї мають вплив мовні одиниці лексичної і граматичної систем. Тому необхідно говорити про зв'язок морфонеми з мовними одиницями різних рівнів мови, про морфонему як ієрархічну й системну мовну одиницю.

Таким чином, морфонологічне варіювання – вид синхронного варіювання значущих мовних одиниць, морфем девербативів, що робить його самостійним об'єктом автономної наукової дисципліни – словотвірної морфонології.

Розглядаючи проблеми синхронного опису, поряд з питаннями акцентуації, доцільно розглядати варіанти морфем, класифікацію дієслівних основ, що сприяє прогнозувати морфонологічні зміни, морфонологічні явища й трансформації дієслівних основ. При морфонологічному членуванні доречно звертати увагу на морфеми, що приєднуються до кореневої (*жа́т-**в**(а), відби́т-**ок***) чи суфіксальної морфеми (*бі́-**тв**(а)*, *блиск-**ави́ц'**(а)*, *кос-**ови́ц'**(а)*, *бі́ж-**енець***) (йдеться про нарощення кореневої чи суфіксальної морфем) – при словотвірній морфонології віддієслівних дериватів, субморфи – при відіменниковому та відприкметниковому словотворі. Фінальні елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфонологічні операції (усічення, консонантні, вокалічні альтернації, нарощення суфіксальної чи кореневої морфем, модифікації наголосу) у віддієслівному похідному.

Дія форманта на твірну основу певною мірою залежить від його фонологічної структури. Так, якщо ініціаль суфікса складається з голосної переднього ряду /*і*/, то відбуваються консонантні альтернації С//С′ (палаталізація приголосного мотиватора), а якщо /*е*/ – консонантні альтернації Р//Рl, Т//Č (пор. *ходити – ходіння*, *возити – возіння*, *платити – платіж*, *свердлити – свердлій*; *зумовити – зумовлення*, *усвідомити – усвідомлення*, *розграфити – розграфлення*; *коптити – копчення*). Отже, загальною умовою реалізації морфонологічних змін є якість кінцевої фонеми дієслівної основи.

Для дієслівної основи характерним є те, що вона може закінчуватися як голосною, так і приголосною фонемою. Так, фіналь дієслівної основи може бути представлена 10 приголосними і 5 голосними фонемами: 3 передньоязикові /***з***/, /***с***/, /***р***/: *вез-ти*, *гриз-ти*, *вес-ти*, *плес-ти*, *брес-ти*, *дер-ти*, *тер-ти*; губними /***б***/, /***п***/, /***в***/: *шкреб-ти*, *греб-ти*, *скубти*, *плив-*

ти, *рев-ти*; середньоязиковою /***j***/: *й-ти*, *знай-ти*, *перей-ти*; задньоязиковими /***к***/, /***х***/: *товк-ти*, *пек-ти*, *рек-ти*, *тек-ти*; глотковою /***г***/: *біг-ти*, *мог-ти*, *берег-ти*; переднього ряду /***і***/, /***и***/: *леті-ти*, *сиді-ти*, *брязкоті-ти*, *булькоті-ти*, *жи-ти*, *води-ти*, *вироби-ти*, *хвали-ти*; заднього ряду /***у***/, /***о***/, /***а***/: *бу-ти*, *ду-ти*, *тану-ти*, *гляну-ти*, *моло-ти*, *поло-ти*, *населя-ти*, *м'яти*, *слуха-ти*, *єдна-ти*, *вибира-ти.*

Інші фонеми (22 приголосні і голосна /***е***/) не використовуються при побудові дієслівної основи. Враховуючи комбінаторні сполучувальні особливості фінальних фонем дієслівної основи, можна виділити 4 типи фонемосполук на приголосну ($С_1ГС$, $С'_1ГС$, $ГС_1С$, $С'$) і 9 – на голосну ($Г_1СГ$, $Г_1С'Г$, $С_1СГ$, $С'_1СГ$, $С_1С'Г$, $С'_1С'Г$, СГ, С'Г, Г).

Таким чином, дієслівні основи класифікуються за 13 структурними типами. Фонемна характеристика структурних типів має певні відмінності в інвентарі фонем, а також в можливостях комбінаторики фонем. У препозиції кінцевої приголосної фіналі дієслівної основи можуть реалізуватися всі голосні і 18 приголосних фонем. Не формують фіналь дієслівної основи на приголосні передньоязикові свистячі /***з***/, /***з'***/, /***дз***/, /***дз'***/, /***ц***/, /***ц'***/, шиплячі /***ш***/, /***дж***/, /***ч***/, передньоязикова м'яка /***н'***/, задньоязикові /***ґ***/, /***х***/, глоткова /***г***/ і губна /***ф***/.

Дієслово в українській мові має чітко виражені структурні особливості представлені 13 типами. Такий підхід сприяє формулюванню морфонологічних правил у системі словотворення девербативів, формулюванню регресивних правил вибору дієслівної основи і прогресивних правил вибору форманта, а із врахуванням цих правил побудовані морфонологічні парадигматичні моделі, які репрезентують словотворення дієслова в українській мові.

Уміння передбачити набір основного варіанта для дієслівної основи і форманта – одне з основних морфонологічних навичок. Аналіз кореневої структури дієслівної основи та форманта дозволив визначити такі основні морфонологічні правила: 1. Закрита дієслівні основи, що закінчується на парні за твердістю – м'якістю, залежно від формантів, мають твердий або м'який морфонологічний варіант: *вод/ú/ти – во/д'/-ій*, *плат/ú/ти – пла/т'/-іж*.

2. Закрита дієслівна основа і формант, що на морфемному шві створюють непоєднувані сполучення фонем, зазнають усічення дієслівної основи, що супроводжується чергуванням вокалізованого варіанта дієслівної основи: *брес/ти́ – брод-**и́**-ти*; *жá/ти* [1] (125) – псл. žęti, а також з псл. gъnati, укр. *гнáти* і його відповідниками; іє. *guhen «бити» (ЕСУМ, 2, с. 188) – *жн-ець*, *жн-ив(á)*; *крój/і/ти – крій-**0***; *ход/ú/ти – обхóд-и-ти – обхідник*.

3. Відкриті основи мають закриті нарощені варіанти кореневої морфеми, що супроводжується чергуванням вокалізованого варіанта дієслівної основи: *бú/ти* [1] (ударяти по чомусь, об щось) – *бij-**áк***[2] (різець у хоботних), *бij-**áк*** (колун), *боj-**áк***, *бúт-**в**(а)*, *бит-**éльниц'**(а)*, *бит-**éць*** (каменяр), *боj-**éць***, *бij-**ýр**(а)* (палиця); *брá/ти – **на**-бр/ти – набир-**á**-ти*; *доj/і/ти* (102); – псл. dojiti (годувати груддю) розглядається як форма каузативна, подібна до аналогічних *pojiti* «поїти», *gojiti* «гоїти» (ЕСУМ, 2, с. 102) – *дíй-**л**(о)*, *дій-**ни́к*** [1] (худоба), *дій-ни́к* [2] (посудина); *жá/ти* [2] (68) – псл. žęti іє. *gem «охоплювати, стискати» (ЕСУМ, 2, с. 189) *жáти-**ся*** [2], *жим-**0***, *жом-**0***, *жм-**ен'**(а)*.

4. Закрита дієслівна основа і формант, що на морфемному шві створюють непоєднувані сполучення фонем, зазнають усічення дієслівної основи, що супроводжується чергуванням консонантного варіанта дієслівної основи: *берег/ти́ – береж-**ін'н'**(а)* (Дія за знач. *берегти́* і *берегти́ся*), *берéж-**ен**(ий)*, *береж-**éн**(ий)*, *береж-**к**(ий)*, *береж-**лúв**(ий)*, *бéреж-**н**(ий)*; *біг/ти – біж-**áк***, *біж-**енець***; *жáл/и/ти – жал'-**ін'н'**(а)*, *жал'-**ачк**(а)* (кропива).

5. Дієслівні основи мають наголошений варіант: *брá/ти*, *жú/ти*, *бор/ó/ти*, *вij/а/ти*, *дéр/ти*, *знá/ти*, *клáс/ти*, *мá/ти*, *мýс/и/ти*, *пáс/ти*, *сад/ú/ти*, *тéр/ти*.

6. Дієслівні основи мають ненаголошений варіант: *берег/ти́*, *брес/ти́*, *вес/ти́*, *мог/ти́*, *нес/ти́*, *пек/ти́*, *плис/ти́*, *рос/ти́*, *сік/ти́*, *тек/ти́*, *цвіс/ти́*.

Дослідження словотвірних гнізд з вершинним дієсловом дає змогу виділити 6 структурних типів дієслівних основ: 1. Закриті кореневі (CVC): ***нес***/*ти*, ***борон***/*и/ти*, ***їс***/*ти*, ***й***/*ти*. 2. Закриті ненаголошені суфіксальні дієслівні основи: *пись-**м**(ó)*, *леж-**áк***, *прилягá-/**н'н'**/(а)*. 3. Відкриті кореневі (CV): ***дí***/*ти* [2] (72) Псл. děti 'класти'; іє. * dhē 'класти' (ЕСУМ, 2, 93); ***дý***/*ти* [1] (дму) іє.; псл., іє. (ЕСУМ, 2, с. 148); ***дý***/*ти* [2] (дую); іє. *dheu- 'курити, диміти, дути, віяти' (ЕСУМ, 2, с. 149); ***жи***/*ти*, ***ста***/*ти*. 4. Відкриті наголошені суфіксальні дієслівні

основи: *чит-**ач***, *бер-**учи***, *держ-**ак***, *дубл'-**ар***, *дубл-**ер***, *корект-**ýр**(а)*, *гуд-**ок***. 5. Нарощені консонізатором кореневі дієслівної основи: ***би**/ти – **бит**-ком*, ***ви**/ти – **вит**-ок*, ***жи**/ти – **жив**-ець*, ***жил**-ець*, ***жи**/**т'**/-íй*; ***жа**/ти – жá**т-н**(ий)*, *жá**т-ник***; *пас/ти – пас**т**-ух*. 6. Нарощені консонізатором суфіксальні дієслівні основи: *віша-**(л)к**(а)*, *пересел-**ен/ець***, *поповн-**ен/ець***, *обра-**н/ець***, *посла-**н/ець***, *копіювá-**ль/ник***, *кореспонд-**éн/ціj**(а)*, *рят-**ів/ник***, *пряд-**ильн/ик***.

Універсальна мінімальна структура основиукраїнського дієслова має вигляд, тобто коренева, односкладова морфема, прикрито-закрита (непохідна, нечленована на морфемні сегменти). Проаналізувавши закриті основи вершинних дієслів, можна виділити такі варіанти основ, що беруть участь у чергуванні за твердістю – м'якістю: парно-м'який варіант (*сад/ú/ти – са/д'/-/íн'н'/(а)* {д//д'}, *свердл/ú/ти – сверд/л'/-ій* {л//л'}, *крéсл/и/ти – крес/л'/-áр* {л//л'}, *говор/ú/ти – гово/р'/-/íн'н'/(а)* {р//р'}, *кос/ú/ти – ко/с'/-/íн'н'/(а)* {с//с'}, *плат/ú/ти – пла/т'/-íж*, *крут/ú/ти – кру/т'/-/íн'н'/(а)*; {т//т}', непарно-м'який варіант (*крáс/ти – кра/д'/-íй* {с//д'}, *цвіс/тú – цві/т'/-/íн'н'/(а)* {с//т'}, *плес/тú – пле/т'/-/íн'н'/(а)* {с//т'}. Консонантна альтернація с//т' виникла ще на праслов'янському ґрунті внаслідок дисимілятивних змін, основи на шиплячу фіналь – *ж*, *ч*, *ш* та сполуки «губна + *л'*»: *берег/тú – берéж-ен(ий)*, *звáб/и/ти – звáбл-/ен'н'/(а)* {б//бл}; *крип/ú/ти – крóпл-ен(ий)*, *крóпл-/ен'н'/(а)*; *станов/ú/ти – станóвл-/ен'н'/(а)* {в//вл}; *офóрм/и/ти – офóрмл-/ен'н'/(а)* {м//мл}; *усвідóм/и/ти – усвідóмл-/ен'н'/(а)* {м//мл}; *розграфúти – розгрáфл-ен'н'(а)*. Губні морфонеми мають парний твердий варіант, що утворюється шляхом додавання ***л***.

Основи на задньоязикові та глоткова /*г*/ – головна зона для реалізації непарно-м'якого шиплячого варіанта: *крич/á/ти – крик-**0***; *балá**к**/а/ти – балá**ч-**ка*; *зади**х**/á/ти/ся – зади**ш-**ка*), *берег/тú – бере**ж**-/íн'н'/(а)* (г//ж); *мог/тú – мо**ж**- -лúв(ий)*; *підтяг/á/ти – підтя**ж-**ка*. Вони збереглися в позиції ще з прас лов'янського процесу й реалізовані в І палаталізації задньоязикових.

Особливості основ на зубні проривні (крім основ на групу приголосних *ст*). У морфонему {***т***} входить {***ч***}: (*коп**т**/ú/ти – коп**ч-**/ен'н'/(а)*) {т//ч); *сві**т**/ú/ти → сві**ч-**ка* {т//ч). У морфонеми {***д***} входять {***д***}, {***д'***}, {***дж***}, {***жд'***}, {***ж***} – одно-, двоконсонантні : *сад/ú/ти – са**дж-á-ти***, *са**дж-**ен(ий)*), *са/**д'**/-/íн'н'/(а)*; *во**д**/ú/ти* (690 похідних, одновидове) – *во**жд**ь*-0 {д//жд}, *во/**д'**/-/íн'н'/(а)* {д//д'}, *во**ж**-áк* {д//ж}. Основи на зубні проривні свистячі мають непарно-м'який шиплячий варіант прас лов'янського фонетичного походження. У морфонему {***с***} входить {***с***}, {***с'***}, {***ш***}: *но**с**/ú/ти – нó**ш-**ен(ий)*, *нó**ш**-0(а)* [1] *(одяг, стрій)*, *нó**ш**-0(а)* [2] *(носилки)*, *нó**ш**-е/н'н'/(а)*, *но/**с'**/-íй*; *нес/тú – нос'-íн'н'(а)*. У морфонему {***з***} входить {***з***}, {***з'***}: *во**з**/ú/ти* (332 похідні) – *віз-0*, *во/з'/-íвн'(á)*, *во/з'/-íй*, *во/з'/-íльник*, *во/з'/-/íн'н'/(а)*, *віз-нúк*.

С-основи можуть мати особливий варіант ***т-*** і ***д-***основ при словотворенні:

ве**с**/тú – ве́**д**-ен(ий), ве**д**-ýч(ий), ве**д**-учú, ве́**д**-ен'н'(а), ве/**д'**/-/íн'н'/(а); прове**с**/тú – прове́**д**-ен(ий), прове́**д**-/ен'н'/(а); мес/тú (168 похідних) – ме/**т'**/-íль [1](хуртовина), ме/**т'**/-íль [2](комаха), м**і**т-л(á) (е//о); замес/тú – заміт-á-ти; плес/тú (181 похідних) – плé**т**-ен(ий), пле/**т'**/-íльник, пле/**т'**/-/íн'н'/(а), пліт-0 (е//о).

Особливості основ на групу приголосних. В основ на групу приголосних (***ст-*** и ***ск-***основ) непарно-м'який, шиплячий варіант утворюється лише з допомогою {***шч***}: *про**ст**/ú/ти – прó/**шч**/-ен(ий)*, *про/**шч**/-éн'н'(а)*; *змі**ст**/ú/ти – змí/**шч**/-ен(ий)*, *змí/**шч**/-éн'н'(а)*, *пу**ск**/á/ти – пý/**шч**/-ен'н(а)*, *за-пу**ст**/ú/ти* [1] (примусити злетіти; працювати) – *запý/**шч**/-ен(ий)* [1].

Таким чином, для похідних зазначених морфонологічних типів найрегулярніші морфонологічні зміни – усічення дієслівної фіналі, консонантні альтернації й переміщення (зміна) акцентних позицій. Загальною умовою реалізації морфонологічних змін є якість кінцевої фонеми дієслівної основи.

Близькість морфонологічної будови фіналі твірних основ семантично й етимологічно неоднорідних дієслів не може забезпечити однотипність та однорідність морфонологічної поведінки в структурі девербативів. Унаочнення морфонологічного чинника в процесі словопородження дає змогу вивчити валентні особливості формантів української мови. Вивчення організації словотвірної системи доречно здійснювати в процесі дослідження парадигматичних і синтагматичних зв'язків між елементами цієї системи. Мета вивчення синтагматичних зв'язків у словотворенні – виявити види обмежень сполучуваності морфем,

установити в межах мотивованого слова елементи, що мають відповідні семантичні, формальні, стилістичні властивості.

Проведене дослідження дає змогу з'ясувати й спрогнозувати морфонологічні операції і встановити трансформації девербативів, передбачити морфонологічну структуру дериватів СГ із вершинним дієсловом, враховуючи специфіку морфонологічної системи під час творення нових слів. Елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфонологічні зміни (усічення, консонантні, вокалічні альтернації, нарощення суфіксальної чи кореневої морфем, модифікації наголосу) в девербативі.

Потужність СГ виявляє певну залежність від генетичних характеристик вершинних дієслів: словотвірні гнізда з питомими вершинними дієсловами багатше розбудовані на різних словотвірних рівнях (пор., *да́/ти* (628) (псл. dati, davati (і.-є. *dō-, dō-u-)) (ЕСУМ, 2, с. 13), *кла́с/ти* (523), *жи́/ти* (474), *бра́/ти* (408), *пуск/а́/ти* (317), *кол/о́/ти* (236), *бі́гти* (230), *кот/и́/ти* (223), *кра́п/а/ти* (82); *кореспонд/ува́/ти* (29), *коректу/ува́/ти* (21), *претенд/ува́/ти* (7)). У морфонологічних трансформаціях убачаємо не лише засіб формальної сумісності морфем, що супроводжують процес словотворення, а й передачі певної інформації. Адже морфонологічні засоби інформують про формальні властивості поєднуваних у дериваційному акті морфем, особливості контактної зони, поскладову організацію твірної основи, тип акцентної позиції слова, диференціювати утворення від питомих і від запозичених дієслів.

Структура та наповнення словотвірних гнізд із вершинними дієсловами залежить від словотвірних значень, що сформовані певною лексико-словотвірною групою твірних дієслів та словотворчим засобом, походженням та частотою вживання дієслова. На словотвірну спроможність віддієслівних утворень впливає їхня функційно-стильова характеристика: у загальномовних дієслів по-різному наповнені словотвірні зони словотвірної парадигми: це переважно чотири або три словотвірні зони, у вузькоспеціальних дієслів – одна або дві словотвірні зони словотвірни парадигми.

Таким чином, на характер реалізації і регулярність морфонологічних явищ у словотворенні під час творення девербативів, впливають структурно-фонематичні властивості, характеристики твірних основ та словотворчі афікси, особливості контактної зони на морфемному шві (фіналь твірної основи й ініціаль суфікса), позиція наголосу, усічення, кількість складів тощо.

Висновки. Вивчення особливостей морфонологічної адаптації девербативів у сучасній українській мові дає можливість дослідити механізм модифікації основи, морфонологічні властивості основного корпусу формантів, які викликають морфонологічні модифікації мотиватора. Елементи дієслівної основи, які зазнають змін під впливом ініціалі форманта, сигналізують про можливі морфонологічні зміни. Морфонологічна маркованість словотвірних гнізд залежить від їхнього словотвірного потенціалу.

Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфонології девербативів убачаємо в розробленні деталізованих морфонологічних класифікацій вершинних дієслівних основ словотвірних гнізд в українській мові, визначенні морфонологічних правил при творенні девербативів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Демешко І. М. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія : таблиці, схеми : навч. посіб. – / І. М. Демешко. – Кіровоград : ПП «Авангард», 2013. – 328 с.

2. Кукушкина О. В. Морфонология современного русского литературного языка : учебник / О. В. Кукушкина. – М. : Изд-во Московского университета, 2016. – 337 с.

3. Чурганова В. Г. Очерк русской морфонологии / В. Г. Чурганова. – М. : Наука, 1973. – 239 с.

REFERENCES

1. Demeshko, I. M. (2013). Suchasna ukrayinska literaturna mova. Vstup. Fonetika. FonologIya. MorfonologIya. OrfoepIya. GrafIka. OrfografIya. LeksikologIya. FrazeologIya. LeksikografIya. [Modern Ukrainian Literary Language. Introduction. Phonetics. Phonology. Morphonology. Orthoepy. Graphics Orthography. Lexicology. Phraseology. Lexicography]. Kirovohrad: Avangard.

2. Kukushkina, O. V. (2016). Morfonologiya sovremennogo russkogo literaturnogo yazyika [Morphonology of Modern Russian Literary language]. Moscow: Moscow University Publishing house.

3. Churganova, V. G. Ocherk russkoy morfonologii [Sketch of Russian morphonology]. Moscow: Science.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Демешко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфонологія української мови.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Inna Demeshko – Candidate of science in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: the Ukrainian language word-forming morphonology.

УДК 811.112

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКИ МАРКЕТИНГУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Оксана ГОРБАЧ (Київ, Україна)

e-mail: gorbatch@bigmir.net

ГОРБАЧ Оксана. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКИ МАРКЕТИНГУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті досліджено особливості активного функціонування складних іменників лексики маркетингу сучасної німецької мови. На прикладах ілюстративного матеріалу з публіцистичних та наукових джерел виділено та проілюстровано значеннєвоуточнюючу функцію, функції мовної економії та мовного престижу. Встановлено, що саме сфера функціонування іменників-композитів зумовлює виконання ними певних функцій, в чому і полягає їх роль та функціональне призначення у системі сучасної мови.

Ключові слова: функціонування, функція, значення, лексика маркетингу, складний іменник.

HORBACH Oksana. THE PECULIARITIES OF THE COMPOUND NOUNS FUNCTIONING (BASED ON MARKETING LEXIS MATERIALS OF THE MODERN GERMAN LANGUAGE)

In the article the features of functioning of complex nouns in the vocabulary of contemporary marketing German language are investigated. In particular, the meaning-specifying function, functions of language economy and language prestige are highlighted and illustrated on the examples from journalistic and scientific sources. It is established that it is precisely the sphere of the functioning of nouns-composites that determines the fulfillment of certain functions, and that is their main role and functional purpose in the system of modern language. The essence of the meaning building function of nouns-composites is their purpose to be specified by means of a logical definition of a concept that belongs to the analyzed branch of economic science. The specification is achieved by the existence of the meanings (definitions) of special concepts that contribute to the unambiguous and exhaustive understanding of the concepts they refer to. The function of linguistic economy satisfies the needs of native speakers in compressed and meaningfully saturated complex nouns, which are the condensation of the corresponding syntactic phrase. Their use in professional communication greatly saves print space and airtime of information tools. Execution of this function determines the implementation of the function of language prestige. The marketing vocabulary, the main concepts of which was developed in the United States, is truly prestigious and relevant, as it presents a relatively new, relevant and necessary branch of economic science at the present stage of the development of society. Economic development of the USA, in particular in the field of marketing, is a definite guideline for the German economy. The use of laconic and informative composites with a touch of novelty characterizes the speaker as a modern, highly educated, competent and progressive person. A prestigious team of experts in the economic field is the use of term elements or full composites borrowed from English as the language of the world economy.

Key words: functioning, function, meaning, lexis of marketing, compound noun.

Постановка проблеми. Поява у складі сучасної німецької мови значної кількості іменникових композитів на позначення процесів та явищ маркетингу як галузі економічної науки спричинює необхідність висвітлення їх функціональних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування лексичних одиниць, а саме вивчення функцій, які вони виконують у системі мови та мовлення відповідно до потреб носіїв мови, вже досить тривалий час цікавить вчених-лінгвістів. Зокрема функціонування визначається у лінгвістиці (В. Аврорин, А. Бондарко, Р. Пазухін) як прояв сутності, спосіб існування мови, критерій реальності його одиниць та категорій. Авторами різних типологій функцій є В. Аврорін, В. Гак, Ю. Степанов, К. Бюллер, Ф. Кайнц, А. Мартіне, Р. Якобсон. Предметом аналізу та обговорення багатьох лінгвістів сучасності, серед яких K.-E. Heidolph, W. Bondzio, P. Schäublin, B. Sandberg, була можливість паралельного та рівноправного функціонування композитів та словосполучень. Вони схиляються до думки, що наявна у мові потенційна паралельність аналізованих видів конструкцій зумовлена та спричинена як цілями та ситуацією комунікації, так і структурою текстів. На сучасному етапі розвитку лінгвістики серед вчених (І. Вашунін, Т. Шиппан, Є. Розен, Є. Гулига) панує думка також про те, що складне слово являє собою певну конденсацію відповідного синтаксичного словосполучення, яке містить не тільки значення безпосередньо мотивуючих слів, але й їх оточення в результаті чого складне слово виявляється більш економним, більш раціональним, ніж словосполучення. Прагнення до